

## KRITIKA

ERDÉLYI MÁTYÁS\*

## A magyar közigazgatás végnapjai a hatalomváltás utáni Fiumében: drágaság, élelmiszerhiány és az olasz uralom

Ordasi Ágnes (szerk.): *Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019. 376 oldal

Egan Lajos, Fiume utolsó magyar kormányzóhelyettesének naplója a Magyar Királyság területi dezintegrációjának mikroszintű történetét mutatja be a kikötővárosban. A napló Ordasi Ágnes szerkesztésében bevezető tanulmányokkal, jegyzetekkel és függelékkel ellátva jelenik meg, mindezzel könnyítve a különleges forrásdokumentum értelmezését és használatát. A szerkesztő már a bevezető tanulmányban is kiemeli (9.), hogy Egan naplója több szempontból különös figyelmet érdemel. A belgrádi egyezmény értelmében, amelyet egyébként kevés helyen tartottak be, a magyar közigazgatás a békeszerződés aláírásáig ténylegesen fennmaradt Fiumében. Habár a magyar közigazgatás és Egan feladatai 1918 októbere végétől rohamosan leszűkültek, a napló részletesen beszámol a megmaradt közigazgatás tevékenységéről, a budapesti kormánnyal való nehézkes kommunikációról és a magyar állami jelenlét, valamint a magyar állami jelképek fokozatos lebontásáról. A napló továbbá Egan Lajos „félhivatalos” álláspontját mutatja be, így mind a fiumei lakosság és az új közigazgatás háború utáni problémáit, mind a Fiumében maradt magyar tisztviselők, munkások és tanárok személyes történeteit és nehézségeit megismerhetjük az írásból. A kötet a forráskiadás szerkesztési elveinek leírásával kezdődik. Egan naplóját még további két bevezető tanulmány is

\* A szerző történész, az ELKH BTK TTI tudományos segédmunkatársa, posztdoktori kutató az Institut für Österreichische Geschichtsforschungban (Universität Wien).  
E-mail: [matyas.erdelyi@univie.ac.at](mailto:matyas.erdelyi@univie.ac.at)

megelőzi, amelyek Fiume háború előtti társadalmi és politikai történetének leírásával, valamint az Egan család történetének bemutatásával foglalkoznak. A függelékben a napló értelmezését szintén nagymértékben segítő dokumentumokat találhatunk, így életrajzi jegyzeteket a napló legfontosabb szereplőiről, összefoglaló listát a fiumei vezető politikai rétegről és grafikonokat az élelmiszerárak változásáról. A kötetet annotált névmutató zárja. Az említett segédanyagok szorosan kapcsolódnak a napló narratívájához, hiszen abban a politikai változások és az élelmiszerellátás nehézségei (drágaság és élelmiszerhiány) központi helyet foglalnak el. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az 1918 és 1920 között végbemenő politikai és társadalmi események bemutatása helyet kaphatott volna a bevezető tanulmányokban. A háború alatti Fiume és a hatalmváltás története nagyban segítheti Egan személyes visszaemlékezését tágabb perspektívába helyezni, és kiemelni annak szubjektív összetevőit.

Mindez azért is lényeges, mert Egan naplója a budapesti és magyarországi politikai eseményeket nem kommentálja, és leggyakrabban teljesen figyelmen kívül hagyja. A budapesti forradalmak csak közvetetten jelennek meg a naplóban. Ilyen az 1919. május 14-én Fiumébe érkező „rémhír” arról, hogy Egan borostyánkői családi villájába 35 vörösgárdista lett beszállásolva (178.). A szovjetkormány rendelkezéseivel kapcsolatban Egan 1919 szeptemberében is ragaszkodik a közigazgatás politikai semlegességéhez: ő addig nem tekinti érvényen kívülinek a Tanügyi Tanács rendeleteit, amíg erről hivatalos értesítést nem kap. (218.) Jellemző, hogy a vezető magyar politikusok neve elvétele fordul elő a naplóban. Kun Béla csak azért szerepel, mert „személyesen” 800 000 K-t ígért a katonai személyek ellátására, ami azonban nem érkezett meg (198., 205.); Károlyi Mihály egy levélben ígéretet tesz a fiumei tisztviselők érdekeinek védelmére és ellátására, habár elfogadja azt, ha bárki átlépne az új közigazgatás szolgálatába (71.); Horthy Miklós pedig név szerint nem, csak „hadügyminiszterként” szerepel a naplóban, akitől segítséget remélnek a katonai nyugdíjasoknak (186.). A leggyakrabban szereplő magyar politikus Jekelfalussy Zoltán, Fiume és a magyar–horvát tengerpart kormányzója. Jellemző, hogy Jekelfalussy is megmaradhatott pozíciójában a gyakori rezsimváltások ellenére, és 1921 nyaráig, még a Tanácsköztársaság idején is Fiume kormányzója marad. A recenzió hátralévő részében három, a napló szempontjából központi jelentőségű témával foglalkozom: egyrészt a magyar közigazgatás leépítéséről és a békeszerződés aláírásáig fennmaradó közigazgatási funkciók sajátosságairól, másrészt Fiume magyar jellegének és a helyi multikulturalizmus felszámolását célzó erőfeszítéseket, végül a háború utáni gazdasági nehézségeket igyekszem bemutatni.

A magyar közigazgatás a békeszerződés aláírásáig fennállt Fiumében. Egan Lajos utolsó naplóbejegyzését szimbolikus dátummal, 1920. június 4-én jegyzi: „este Borostyánkőre érünk” (277.). A kormányzóhelyettes feladatai ezzel együtt hamar a tanügyek, a nyugdíjak és tisztviselői fizetések folyósítására és a források

előteremtésére korlátozódtak. Tanügyi téren maradtak legtovább feladatai a magyar közigazgatásnak. Az iskolák 1918-as, a spanyolnáthajárványt követő megnyitása alkalmával egyedülálló módon az Olasz Nemzeti Tanács engedélyezte a magyar iskolák korábbi tanerőkkel való működését: a magyar ajkúak és azok, akik magyar oktatásban kívántak részesülni, magyarul folytathatják tanulmányaikat. Ez érvényes volt az állami óvodákra, elemi iskolákra, a polgári és középiskolákra is. A Kiviteli Akadémiát a város nem kívánta átvenni, a változás ebben az esetben annyi volt, hogy az olasz ajkúak olaszul is vizsgázhattak (94–95.). Az 1919–1920-as tanévre megváltozott a helyzet. A magyar iskolák igazgatóit és a tantestületeket eltávolították. (227.) Azonban magyar tanulók még ekkor is tartózkodnak a városban, így magánlakásokban folytatódik az oktatás. Egan figyelmezteti a tanárokat, hogy ne nyissanak „zugiskolát”, és minden esetben tájékoztassák a fiumei delegátust (Silvino Gigante), nehogy bajba kerüljenek. Az oktatás költségeit (világítás, fűtés) a tandíjából fedezték, a tanerők fizetését pedig továbbra is a magyar állam állta. Egan ez esetben is a magyar érdekek képviselőjeként jelenik meg azzal, hogy magánlakásán felkeresi a podestát, és megpróbálja kijárni, habár sikertelenül, a magyar iskolák hivatalos megnyitását. (229.)

A hasonló konfliktusok (például kiutasítások, utazási engedélyek) során Egan egyszerre képviseli a magyar érdekeket és próbál konfliktusmentesen együttműködni a helyi közigazgatással. Álláspontja szerint a magyar területi igények alátámasztásának egyik feltétele minél tovább megőrizni a magyar közigazgatás folytonosságát Fiumében. Ezt az álláspontot annak ellenére képviseli, hogy hamar nyilvánvalóvá válik: Fiume jövőbeni hovatartozása Olaszország és Jugoszlávia között dől el. A fizetési és nyugdíjigények megítélésénél a napló tanúsága szerint szintén a magyar állam érdekeit képviseli. Ha a kérvény bármilyen okból nem tűnik jogosnak, visszautasítja a fizetés vagy nyugdíj kiutalását. Így történik ez minden esetben, ha az adott tisztviselő vagy tanár már nem tartózkodik Fiumében, vagy más forrásból (például az Olasz Nemzeti Tanácstól) húz fizetést.

A napló tanúsága szerint a hatalomváltás fokozatosan megy végbe, és az új közigazgatási hatóságok még sokáig támaszkodnak a korábbi magyar közigazgatás erőforrásaira. A jugoszláv bevonulás másnapján kéri Egant, hogy „miután ők [a Jugoszláv Bizottság] a Kormányzóság ügyeit nem ismerik, és azok elintézéséhez nem értenek – a folytonosság fenntartása érdekében a Kormányzóság *ügy, mint eddig*, egyelőre tovább működjék.” (57.). Az olasz bevonulás után még több mint egy hónapig működnek a magyar hivatalok, és csak december 28-án jelenti be az Olasz Nemzeti Tanács, hogy „A fiumei nemzeti tanács az összes állami hatalmat átvette, és ezen okból a magyar kormány dominiumát Fiuméra és kerületére megszűntnek tekinti.” (107.) Ez a lépés azonban korántsem jelentette a folytonosság megszakadását. Egan ugyanebben a bejegyzésben hangsúlyozza a dohánygyár további működésének fontosságát, hiszen az „a közérdek szempontjából kívánatos, szociális tekintetből pedig okvetlen szükséges, mivel a gyárnak bezárása 1800 munkást

hagyna kenyér nélkül, végül az állam érdeke is, hogy a gyár üzeme folytassék, mert a béketárgyalások befejezéséig senki sem tudhatja, kinek birtokába kerül majd Fiume.” (108.) Az Olasz Nemzeti Tanács felajánlja a magyar tisztviselők átvételét, „hogy az állam közigazgatásának folytonossága biztosíttassék.” (109.) Az új hatalom finansziális szempontból is támaszkodott a korábbi közigazgatásra, mivel saját kiadásait 1920. elejéig a magyar állami erőforrásokból fedezte. *A Popolo* szerint (1919. augusztus 12-ei bejegyzés) „a városi közigazgatás költségeit eddig a »volt« magy[ar] kormánytól »örökölt« dohánykészletek eladásából fedezték, de ezen készletek fogytában lévén, a város nem tudja, miből vegye a további fedezetet?” (207.)

A magyar közigazgatás lebontásának egyik szimbolikus aktusa 1919. szeptember 21-én történt, amikor leszedték az épület homlokzatáról a befalazott betűkből álló „kir. kormányzóság” feliratot, mindezt fél hétkor „zuhogó eső közt erős vészharangozás” kíséri. (225.) Ezt az aktust azonban a városi térben egy sor, a korábbi magyar hatalomra emlékeztető jelkép felszámolását célzó intézkedés előzte meg. Jekelfalussy eltávozását követően maga Egan Lajos véteti le a két magyar címert a kormányzósági épületről, „nehogy más által leszakíttassanak.” (1918. október 29., 57.) A kormányzóság épületére felhúzott lobogók váltakozása jelezte a helyi hatalmi viszonyok alakulását. 1919. március 19-én az Olasz Nemzeti Tanács dokumentumban jelenti be, hogy névváltoztatást csak a végrehajtó bizottsága hagyhat jóvá, és fiumei illetőségű személyek esetében csak olasz hangzású név választható. (161.) 1919. május 11-én a Nemzeti Tanács hatályon kívül helyezi a „magy. állam területe – magy. Kormány és minisztérium” kifejezéseket, és a „Fiume város – Fiume város jurisdikcionális területe; fiumei nemzeti tanács – és ennek jogügyi delegátusa” kifejezésekkel fogja helyettesíteni (177.). A király/királyi család ettől az időponttól kezdve az olasz királyi családra fog vonatkozni. Az utcaneveket is fokozatosan átnevezi az új hatalom. A via Kossuthból via Garibaldi lesz, a via Municipiót pedig átnevezik via XXX. Ottobréra, emlékezve arra a napra, amikor Fiume először kimondja Olaszországhoz csatlakozását. (186–187.) A bírói ítéletek szintén III. Viktor Emanuel király nevében hozatnak. A szimbolikus térhódítást fizikai kisajátítások is követik. A város panaszkodik, hogy a magyarok rendelkezésére bocsátott 400 vasúti vagon nem érkezett vissza Fiumébe. Egan némi iróniával kommentálja az esetet: ez természetes, mert azok MÁV-vagonok voltak, egyszerűen átfestették őket F. F.-re (*ferrovia fiumana*) (267.). 1920 tavaszán pedig törvényt alkot az Olasz Nemzeti Tanács arról, hogy a Fiume közigazgatási területén található, a Magyar Királyi Államkincstár vagy a MÁV nevére bejegyzett ingatlanok a Fiumei Kincstár nevére átírandók.

Egan Lajos naplója egyszerre önigazoló jellegű és kifejezetten a magyar perspektívából értékeli az eseményeket. Az Olasz Nemzeti Tanács erőfeszítései például különös hangsúlyt kapnak a magyar lakosság és a magyar tisztviselők számának csökkentésében. Az Olasz Nemzeti Tanács egyik célja a magyar lakosok

eltávolítása a városból, amelyet kiválóan illusztrál az alábbi, Castelli polgárbiztos és Egan Lajos közötti, 1919. augusztus 1-i beszélgetés:

„együttal kérdi [Castelli], miért nem mennek el a magyarok?

*Én:* nincsen pénzük, nincsen utazási lehetőség és biztonság, nem tudni, Magyarországon befogadják-e; különben a magy[ar] tanítóknak eddig itt »kellett« maradni, ezenkívül van cca 560 nyugdíjas.

*Ő:* szívesen adok vasúti vonatot.” (204.)

Nem ez volt az egyetlen ehhez hasonló momentum. A Danubius gyár olasz tulajdonba kerülését követően azonnal elbocsátották és Fiuméből kiutasították a magyar munkásokat (1920. február 25., 266.), ezenkívül elbocsátották az összes kereskedelmi alkalmazottat, és kiutasítani tervezték őket mint foglalkozás nélkülieket. Még Papp miniszteri tanácsos fiát is, noha ő „Fiumében született, és nagykorú.” (269.) A D’Annunzio által kiírt választások alkalmával kibővítik a választói névjegyzéket (minden 20. életévét az adott évben betöltő férfi és nő bekerül a választói névjegyzékbe), de az összes magyar köztisztviselőt megfosztják fiumei illetőségétől és a választók névjegyzékéből törlik. Erre válaszképpen egyébként Egan megállapítja saját fiumei illetőségét az anyakönyvi hivatalnál, és feleségét is bevezeteti. (226.) A kiutazási engedélyekkel is megpróbálják csökkenteni a helyi magyarság létszámát: kiutazási engedélyt könnyen lehet szerezni, de a visszautazást már gátolja az Olasz Nemzeti Tanács. 1920 első hónapjaiban felgyorsulnak az események. Egan folyamatosan beszámol a Fiumét elhagyó tisztviselőkről és családjukról, de azt is jelenti, hogy „hallomás szerint naponta 20-30 személy utasítatik ki.” (1920. február 27., 267.) A kiutasított tisztviselőket még ekkor is sikeresen segíti: „Orbán, ki Dorini szerint [...] ki lett utasítva, ma Sušákról »telefonon« jelentkezik fizetéséért (átjönni tudniillik nem mer, nehogy itt elfogják; a pedellus által megküldjük neki).” (267.) D’Annunzio rezsimje nem csak a magyarok kiutasításával próbálta olaszosítani Fiumét. Az olasz katonáknak például hozományt ajánlottak, amennyiben feleségül vesznek egy fiumei lányt. Ezt Egan háztartása személyesen is megtapasztalta, amikor egy olasz közkatona 3000 líra prémiumot és 200 lírát kapott hazautazásra, miután elvette feleségül az Egan háztartás jugoszláv szolgálányát. (267.)

Az impériumváltás gazdasági, társadalmi és közigazgatási nyugtalanságokat is okozott. Bár mind a jugoszláv, mind az olasz közigazgatás törekedett a folytonosságra, mindez nem történhetett fennakadások nélkül. Egy magyar tisztviselő beszámolója szerint például „a városi hivatalokban nagy zavar uralkodik, a nagyjából új tisztviselők nem értik teendőiket, egy részük lusta is.” (176.) Egan számára ennél nagyobb problémát okozott a kommunikációs csatornák összeomlása. A vasúti közlekedés akadozott Budapest felé, gyakran napokat kellett várni az elutazáshoz. A postaszolgálat szintén megszűnt. Egan gyakran személyes kapcsolatait beterve

tud Budapestre leveleket és jelentéseket eljuttatni. Gyakran a spanyol követ segítségét keresi, de megesik, hogy a leveleket „Krausz igazgatónak” adja át, majd „Réti fia” viszi őket Budapestre. (90.) Cenzúrával azonban ezt is próbálják megakadályozni. Megesik, hogy az argentinai konzul (Kremesek) egy csomag levéllel indul Budapest és Bécs irányába, de az olaszok leszállítják a vonatról, és cenzúrázzák a leveleket. Az esetből diplomáciai botrány lesz, a spanyol konzul, az angol és francia generálisok is felháborítónak tartják az eljárást, és végül az olaszok továbbengedik a konzult. (147–148.) A telefonkapcsolat is megszűnik Budapesttel, vannak olyan időszakok, amikor a bécsi és budapesti lapok sem jutnak el Fiumébe, így Egan saját kormányától teljesen elszigetelten működik.

A háború során a lakosság már tapasztalta a folyamatos áruhiány, a drágaság és a kereskedelmi kapcsolatok összeomlásának következményeit. Fiume számára azonban különösen nehézé vált a háború utáni időszak Gabriele D’Annunzio 1919. szeptember 12-ei bevonulása után, ugyanis Fiumét az olasz hadsereg blokád alá vonta, így az áruszállítás hosszú ideig akadályozva volt. Az áruhiány nyomai és a szűkölködés fokozatosan jelennek meg és kapnak egyre nagyobb jelentőséget a naplóban. Egy korai bejegyzésben, 1918. december 7-én például Egan bejelenti, hogy „A városban elfogy a sör.” (93.) Pár nap múlva megérkezett az első „narancsszállítmány”, melyet nyomban egészében eladtak, és a piacon már 2 K-ért adják darabonként. Egan naplójának fontos forrásai, a helyi napilapok, a *Popolo* és a *Bilancia* ugyanekkor adnak hírt először a kenyér rossz minőségéről („savanyú, nehéz és emészthetetlen”), ilyen „az egész háború alatt nem volt.” (101.) 1919. március 26-án újból a kenyér minőségére panaszkodik: „A kenyér megint oly rossz volt, hogy Itáliából élesztőt kellett hozatni; bolti ára dekagrammonként 1 kor[ona]!” (159.) Néhány hónappal később kiderül, hogy „számos pék élesztő helyett dagasztót használ, miáltal a kenyér rossz lesz; nem fognak többé lisztet kapni a várostól.” (185.) Más fogyasztási cikkek hiánya és drágasága is folytonos problémákat jelent a városnak. A gáz fogyasztását napi időszakokra korlátozzák, és a havi fogyasztást háztartásonként 30 m<sup>3</sup>-ben határozzák meg, az e feletti fogyasztásért jelentősen többet kell fizetni. Tisztviselőként Egant különösen érintette, hogy „Egy író toll ára 40 fillér!” (227.) De 1920. elejére már „Jellemző, hogy a »tinta« kezd hiányozni; szivarkahüvely már két hét óta nincs.” (262.) Az áruhiány természetesen a termelést is gátolja, így többször felmerül, hogy a nyersanyaghiány miatt azt esetleg be kell szüntetni. 1919. április 4-én például azt írja Egan, hogy „A cserzőanyaggyárban már csak öt napra van nyersanyag (fa), azután a munkát be kell szüntetni.” (165.) Később a dohánygyári munkások béremelést kapnak, azzal a feltétellel, hogy 2,5 órával többet dolgoznak cserében. Ez azonban kivitelezhetetlen, mert ebben az esetben a nyersanyag nagyon hamar elfogyna.

Gazdasági szempontból a pénzpiacok átalakulása és a valutakérdés is folyamatos problémákat szül a város vezetése és a lakosság számára. Az osztrák–magyar korona felülbélyegzése nem nyújtott megoldást, sőt, tetézte a problémákat, mert

a hamisítások következtében nem lehetett megkülönböztetni az értékesebb fiumei és a devalvált jugoszláv felülbélyegzést. A fiumei áruhiány jelentős drágulással járt, ami az árupiacok viszonylagos normalizálódását követően is megmaradt. Az ármaximálás idején a termelők inkább a szomszédos sušaki piacra viszik termékeiket, ahol drágábban adhatják el, ennek megfelelően javasolják a sušaki híd lezárását. (199.) A szomszédos Škrljevóban 1919 októberében a blokád miatt már jelentősen olcsóbb az élelmiszer: két tojás 1 K és bármely hús ára kilónként 8 K, amíg Fiumében a tojás 3 K és a hús 24–28 K. (233.) A pénz elértéktelenedését még a megfelelő bankjegyek hiánya is súlyosbította. Az 1000 K-s bankjegyet csak felárral lehet kisebbre váltani, mert néhány spekuláns felhalmozta a kisebb értékű bankjegyeket. Ennek következtében a munkások és tisztviselők fizetését sem tudják kiutalni, Egan lobbizni kényszerül a Hitelbanknál és a városnál, hogy kisebb bankjegyeket is kapjanak.

A napló vezérmotívumai jól illeszkednek a világháborút követő magyarországi és a trianoni határokon túli társadalmi-gazdasági problémák és a főhatalomváltások történeti irodalmának eredményeihez, gondolhatunk itt elsősorban a Trianon 100 MTA-Lendület munkacsoport vagy a NEPOSTRANS ERC projekt eredményeire. Egan Lajos naplója így értékes forrásként szolgál a történeti Magyarország felbomlását kísérő nagyobb társadalmi-gazdasági problémák mikroszintű vizsgálatához és megértéséhez. A fiumei magyar közigazgatás hosszú ideig küzdött, több-kevesebb sikerrel, a helyi magyar tisztviselői középosztály lecsúszásának megakadályozásáért, azért, hogy a fiumei tisztviselőréteget a lehető legkevesébb érintsék a háborút követő áruhiány és infláció vagy a hatalomváltás mellékhatásai. Egan számára a tisztviselők (fizikai és erkölcsi) védelme is elsődleges fontosságú: megpróbálja megakadályozni a kitoloncolásokat, és a tisztviselőket biztonságuk érdekében a bizonytalan magyarországi fogadtatás ismeretében nem kényszeríti Fiume elhagyására. Ma már tudjuk, hogy a trianoni határokon kívülről Magyarországra érkező menekültek számára személyes életükben és szakmailag is jelentős törést hozott a helyváltoztatás és az 1918–1920-as átalakulás. Nem meglepő tehát, hogy a magyar tisztviselők egy része megpróbált a lehető legtovább Fiumében maradni. Összegezve tehát, a kötet hasznos olvasmány lesz az 1918–1920-as átalakulást kutató és az iránt érdeklődő közönségnek; használatát Ordasi Ágnes rendkívül színvonalas szerkesztése, a bevezető tanulmányok, lábjegyzetek, illetve a függelékben közölt segédletek teszik teljessé.